

OKSYUMORON VA PARADOKSNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Saminov Abdumalik Inomjonovich

FarDU dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20770211>

Annotatsiya: Mazkur maqolada oksyumoron va paradoksning stilistik hamda semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu badiiy-ifoda vositalarining o'xshash va farqli jihatlari, ularning qarama-qarshilik va kontrast asosida shakllanish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, oksyumoron va paradoksning badiiy matndagi estetik vazifalari, obraz yaratishdagi o'rni hamda o'quvchi tafakkuriga ta'sir etish imkoniyatlari ilmiy manbalar va adabiy misollar asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijasida oksyumoron va paradoksning umumiy ziddiyat tamoyiliga asoslanishiga qaramay, semantik tuzilishi, funksional vazifasi va badiiy mohiyatiga ko'ra mustaqil uslubiy hodisalar ekanligi asoslanadi.

Kalit so'z va iboralar: oksyumoron, paradoks, kontrast, qarama-qarshilik, antonimlik, badiiy nutq, stilistik vosita, semantika, obrazlilik, lingvopoetika, estetik ta'sir, uslubiyat..

Oksyumoron qarama-qarshilik, g'ayrioddiylik va ma'lum darajada mantiqiy nomuvofiqlikka asoslanishi jihatidan paradoks hodisasi bilan yaqin munosabatga ega. Har ikkala usulning asosida kontrast va ziddiyatli tushunchalarning o'zaro uyg'unlashuvi yotadi. Biroq oksyumoronning murakkab va ko'p qirrali uslubiy hodisa ekanligini inobatga olib, uni paradoks bilan aynan bir hodisa sifatida talqin qilish to'g'ri emas.

Oksyumoron va paradoksni tenglashtirish oksyumoronning semantik chegaralarini noaniqlashtiradi hamda uning o'ziga xos stilistik tabiatini ochib berishga to'sqinlik qiladi. Paradoksda qarama-qarshi mazmunga ega bo'lgan hukm yoki fikrlar o'zaro to'qnashadi. Bunda har ikkala qism ham mustaqil va aniq ma'noga ega bo'lib, ko'pincha ulardan biri ikkinchisining mazmunini inkor etadi yoki umumqabul qilingan tasavvur va qarashlarga zid bo'lgan fikrni ifodalaydi. Shu sababli paradoks, avvalo, mantiqiy-falsafiy xarakterga ega bo'lib, unda kontrastlik va antonimlik estetik ta'sir vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Oksyumoronda esa qarama-qarshi ma'noli birliklar bir sintaktik butunlik doirasida birlashib, yangi badiiy-obrazli ma'no hosil qiladi. Shuning uchun ham paradoks va oksyumoron o'rtasida muayyan o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, ular mohiyatan turli uslubiy hodisalaridir. Ilmiy tadqiqotlarda ushbu ikki tushunchaning chegaralarini aniq belgilash muhimdir. Dastlabki tadqiqotlarda oksyumoron ko'pincha paradoks va unga yaqin hodisalar bilan bir qatorda yoki ular bilan aynanlashtirilgan holda tahlil qilingan bo'lsa-da, zamonaviy stilistik

tadqiqotlar ularning har biri alohida semantik va funksional xususiyatlarga ega mustaqil usullar ekanligini ko'rsatmoqda.

S.I.Kormilov oksyumoronni o'ziga xos paradoks hodisa sifatida izohlaydi[5]. U oksyumoronni alohida figura sifatida talqin qiladi. Ammo uni paradoksal hodisa sifatida o'rganish o'zini uncha oqlamaydi. Chunki oksyumoronda bog'lanayotgan komponentlar bir-birini inkor qilmaydi.

Paradoks bir-biriga zid, qarama-qarshi, teskari ma'no ifodalovchi oddiy jumlagina emas, poetik, estetik, mantiqiy tizimlar bilan bog'liq falsafiy va badiiy bir butunlikdir.

Paradoks atamasi dastlab yevropa adabiyotida o'rta asrlarda qo'llanila boshlagan. Paradoksga ko'plab lug'atlarda, asosan, bir xil ta'rif beriladi: "yunon tilidan olingan "paradoxos" – kutilmagan, g'alati"[6] – degan ma'nolarni anglatadi. Paradoks ijtimoiy jamiyatda an'anaviy ravishda yashab kelayotgan, asosiy omma tomonidan ma'qullangan fikr-mulohazaga, ba'zan esa tom ma'noda sog'lom fikrga, o'zicha asosli deb topilgan zid fikrdir. Bu avvaldan qo'llanib, amal qilib kelingan qoida, g'oya shartiga to'g'ri kelmaydigan va unga mos kelmaydigan, aksincha, unga qarama-qarshi bo'lgan, kutilmagan va g'ayrioddiy qarashlar ifodasidir. Masalan, shoir Muhammad Yusuf ijodida "Rafiqamga" she'rida ham kutilmagan, g'alati istaklarning paradoks orqali ifodalanishini kuzatamiz:

*Oydinim, ko'ngilda bir ko'shk bezaylik,
Gulim yur, dilim, yur, gulzor kezaylik.
Biz endi to'ysak ham visoldan to'yib,
Biz endi bezsak ham – **baxtdan bezaylik...**
Muhammad qadriga yetmagan ey hur –
Boringga shukurlar, boringga shukur.*

Paradoks mantiqiy nuqtai nazardan insonlar tomonidan to'g'ri deb topilgan fikrga qarama-qarshi bo'lgan ikkita qarash, ularning har biri o'zi uchun to'g'ri, deb bilgan axborotga ishonadi va dalillaydi. Paradoks hayotdagi nazariy fikrlashning odatiy tusga kirgan, doimiy to'g'ri, deb hisoblanganligi haqidagi qarashlarning haqiqatga erishish uchun yetarli emasligini ko'rsatadi. Shuningdek, ularning qoidalarda qotib qolganligini yengil tanqid qilish bilan, yanada sayqallanishiga ko'maklashadi. Masalan, biz doimo yaxshi insonlarni asrash, ardoqlash, ular hayotning asosiy qatlami ekanligini his qilishimiz lozim. Ammo yozuvchi O'tkir Hoshimov "Yomonlarni asrang, Yomonlarni ehtiyot qiling! Yomon yo'q bo'lsa, yaxshining qadri bilinmay qoladi!" degan paradoksi orqali jamiyat to'g'ri deb qabul qilgan fikrga teskari munosabat bildirgan holda uni isbotlashga urinadi. Bir qarashda mantiqsizdek tuyiladigan ushbu fikr, ya'ni yomonlarni yo'qotish,

kamaytirish haqida bong urayotgan jamiyat uchun aqlga sig'maydigandek tuyulsa-da, ammo ijodkor aynan ana shu mantiqni o'ziga xos tarzda ifodalaydi.

Badiiy asarda yoki, umuman, badiiy tizimda paradoks poetik nutqning vositalaridan biri sifatida harakat qilishi mumkin hamda uning mazmuni va qo'llanilishidagi ijodkorlik yoki badiiy uslubning tabiati bilan aniqlanadi[6]. Qahramonlar nutqida mavjud bo'lgan paradokslar ularni intellektual darajalarini ko'rsatadigan vositalaridan biri hisoblanadi.

Paradoks o'z tabiatiga ko'ra, so'z o'yinlari, teskari gaplar, afforizmlarga yaqinlashadi[7]. Bu o'ziga xos jihatlar bilan bog'liq ravishda paradoks, birinchidan, ironiya va oksyumoronga o'xshash hodisa bo'lsa, ikkinchidan, uning ma'nosini tushunish ironiya hamda oksyumoron kabi kontekst va intonasiyaga uncha bog'liq emas. Paradoks erkin tuzilgan va mantiqan kontekstdan alohida olinganida ham tushunarli bo'ladi[6]. Paradoks, xuddi ironiya va oksyumoron kabi ijodkor yoki so'zlovchining shaxsiy fikriga tayangan holda reallashadi. Ammo ulardan farqli o'laroq, ishora yoki belgini o'ziga xos qirralarini aniqlash va izohlashni o'z ichiga olmaydi, avvaldan ko'zda tutilgan, o'zi o'ylagan ma'no-mazmunga ishora qiladi. Paradoks adresatni har qanday tanlovdan mahrum qilib, haqiqat bilan to'qnashtiradi, chunki paradoks – bu, hech qachon aqlga sig'maydigan, murosaga keltiradigan, anglab yetadigan, aniqrog'i, tushunadigan va o'sha paytning o'zida anglab yetadigan hodisadir. Bunda paradoks va oksyumoron bir-biriga mos keladi va bir vaqtning o'zida bir-biridan farqlanadi. Oksyumoron ehtimoliy, noaniq qarashlar ko'rinishini voqea-hodisaning bayonoti yoki namoyishi sifatida emas, balki kashfiyot, yangi voqea-hodisa sifatida yuzaga keladi. Oksyumoron mohiyatan sog'lom fikrni va kundalik mantiqni yo'q qilmaydi va ularning chegaralarida "ishlamaydi". Oksyumoron uchun ularni yengib o'tish, ulardagi chuqur g'ayritabiiy mohiyatni kashf etish muhimroqdir. Sog'lom va hamma uchun ma'noga ega bo'lgan o'zida estetik jihatdan yaxlit va ajralmas hodisalarni namoyish etishga qaratilgan, ammo uzoq muddatli o'zlikni anglashdan mahrum bo'lgan rivojlanishning tubdan yangi tendensiyalarini ochib beradi. Natijada, yana bir g'ayriodatiy oraliq holat namoyon bo'ladi.

Oksyumoronning paradoksdan farqlanuvchi o'ziga xos belgilari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, oksyumoron va paradoks o'z tabiati va shakliga ko'ra voqelanishida juda ham individual hisoblanadi; bu ikki hodisani mantiqan isbotlab bo'lmaydi. Ammo oksyumorondan farqli o'laroq, paradoks, ma'nosining rivojlanishiga qarab rost yoki yolg'on bo'lishi mumkin[6]. Oksyumoronni tahlil qilishda haqiqiy yoki yolg'on kategoriyalar tahlilga tortilmaydi; oksyumoronning

ma'nosi boshqacha fikrlash, ma'lum fikrlarni inkor qilish orqali tushunilmaydi. Oksyumoron qarama-qarshi tushunchalarning o'zaro aloqasi va ta'siriga, paradoks esa nomuvofiqlikka va aqldan tashqari voqelikka asoslangan. Paradoks qarama-qarshilikni yo'qotmaydi, shu bilan birga, ularga e'tibor bermaslik tamoyili asosida reallashadi. Bundan tashqari, bu mantiqiy qonuniyatlar va oqilona dalillarni atayin e'tiborsiz qoldirishdir.

Ikkinchidan, paradoksning lisoniy tabiati uning semantik makonini oksyumoron bilan kesishishini ta'minlaydi. Ushbu tushunchalar nafaqat o'rnatilgan lingvistik uzus (odat, rasm) chegaralaridan tashqarida, balki uni bekor qilish yoki yo'q qilishdir. Paradoks va oksyumoronning struktur tuzilishi ham bir-biriga o'xshashi bilan birga ular o'zaro farq qiladi.

Uchinchidan, paradoksda birlashtirilgan aniq va noaniq tushunchalar yoki fikrlar bir-birini inkor etishga urinadi, noto'g'ridek ko'ringan fikr to'g'ri tushunchalarni obro'sizlantirishga intiladi[7]. Ammo oksyumoron qismlari bir-birini inkor qilmaydi, chunki ular paradoks singari qarma-qarshi bo'laklardan tuzilsa-da, hodisaning nozik, hissiy ta'siri komponentlarning zidligini yo'qqa chiqaradi va biriktiradi. Buning natijasida, oksyumoronni paradoks singari mavjud mantiqiy qonunlarga nisbatan keng ma'noda inkor etish va qarama-qarshilik emas, balki zid ma'noli qismlarni birlashtirishdir. Paradoksning semantik yaxlitligi aql-idrokka yoki mantiqsiz aqliy jarayonlarga asoslanadi, chunki u "haqiqatning ham, ba'zi taxminlarning yolg'onligini ham isbotlaydi"[8]. Aynan, shuning uchun ham har qanday paradoksni oksyumoron kabi tahlil qilish, mulohaza yuritish yoki aniq identifikasiya (aynan o'xshatish) tizimiga qaytish orqali har doim xalos bo'lishning imkoniyati bor.

Shunday qilib, paradoks va oksyumoronning o'ziga xos asosiy belgilari tuzilish jihatidan qarama-qarshilik, anomallik, "mantiqsizlik"ka asoslanishi, o'ziga xoslik, an'anaviy ravishda o'rnatilgan me'yorlarga zidlik, qisqalik, individullik kabi xususiyatlarini bir-biriga yaqin hodisa sifatida o'rganish o'rinli, ammo bir hodisa sifatida o'rganish to'g'ri emas. Ularning natija ma'nosi esa bir-biridan farqlanadi, chunki oksyumoron qismlari qarama-qarshi tushunchalar bilan ifodalanib, yangi tushunchani yuzaga chiqaradi. Paradoks esa o'zi mavjud bo'lgan fikrga qarshi g'oyani ilgari suradi va uni isbotlashga harakat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Hojiyev.A.Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.Toshkent.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi-2002
2. Shomaqsudov A. va bosh. O'zbek tili stilistikasi. Qo'llanma. Toshkent, O'qituvchi, 1983. 248-b. -C. 50.

3. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 3 jildli 3-jild, Toshkent, Akademnashr, 2012. 156-b. Nurmonov A. Leksemaning mazmuniy mundarjasi//Fan, ta'lim, jamiyat. To'plam. 2-chiqish. –Andijon, 2007. –B. 10-11
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli 4-jild. –Toshkent, O'zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-yil. –С. 109.
5. Кормилов С.И. Литературная энциклопедия терминов и понятий // гл. ред. и сост. А.Н. Николюкин. – М.: НПК Интелвак, 2001. С. 690-691.
6. Литературная энциклопедия / гл. редактор А.В. Луначарский. – М.: ОГИЗ, РСФСР, 1934. – Т.8. – С. 271.
7. Большая советская энциклопедия. – М.: Государственное изд-во «Совет. эн-циклопед.», ОГИЗ, РСФСР, 1939. – Т.43.; Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопед. – 3-е изд., 1974. – Т. 18.
8. Философская энциклопедия: в 5 томах. – М.: Сов. энциклопед., 1960–1967.

